

*Nazwy własne
związane z deskrypcją przestrzeni
w „przewodniku dla turystów mentalnych”
Pawła Dunin-Wąsowicza
i Andrzeja St. Rodysa.
Z zagadnień onomapoetyki utworu*

ADAM SIWIEC*

CITATION: Siwiec A., 2025, Nazwy własne związane z deskrypcją przestrzeni w „przewodniku dla turystów mentalnych” Pawła Dunin-Wąsowicza i Andrzeja St. Rodysa. Z zagadnień onomapoetyki utworu, „*Stylistyka*” XXXV: 353–384, <https://doi.org/10.25167/Stylistyka35.2025.18>

Proza polska ostatniej dekady XX wieku obejmuje przedsięwzięcia układające się w spektrum realizacji literackich, które przy istniejących różnicach poetyk i stylów wypowiedzi łączy w wielu wypadkach podejście do zastanego systemu literackiego. Realizują one pojedynczo i w szerszym zakresie dykcje dystansujące się wobec podstawowych językowych konfiguracji tego systemu,

* <https://orcid.org/0000-0002-9307-808X>, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Lublin, Polska, adam.siwiec@mail.umcs.pl

eksponują konwencjonalność literatury, wprowadzają gry formą i znaczeniem itd. Co ważne, z punktu widzenia podjętych tu rozważań przynajmniej niektóre z tych przedsięwzięć zwracają też uwagę specjalnym użyciem nazw własnych traktowanych jako ważna (aktywna stylistycznie) kategoria tekstowa związana z kulturowym zapleczem twórczości pisarskiej, określająca przebieg komunikacji realizującej się za pośrednictwem poszczególnych utworów.

Wśród publikacji książkowych tego czasu, które zasługują na uwagę jako propozycje literackie, a zostały dość szybko i niesłusznie zapomniane, znajduje się książka zatytułowana *Odczapów. Przewodnik dla turystów mentalnych*, napisana w duecie autorskim przez Pawła Dunin-Wąsowicza i Andrzeja St. Rodysa i opublikowana w 1999 roku w niezależnym wydawnictwie książkowym Lampa i Iskra Boża. Ze względu na kontekst czasowy można ją rozpatrywać na tle zjawisk charakterystycznych dla późnej nowoczesności i traktować jako projekt polegający na tworzeniu alternatywnych wersji rzeczywistości i historii (por. Czapliński 2009: 87–88). Sposób ujęcia tematu opiera się tu na persyflażu, mistyfikacji i grze literackiej, na humorze i fantazji, a wynikający z tego przekaz odwołuje się do „środkowo-europejskich mitów i nostalgicznych narracji”, które czynią z Odczapowa przestrzeń do pewnego stopnia utopijną (Parfianowicz 2020: 4 i nast.). Dla dalszych rozważań podjętych w tym szkicu istotne jest to, że analizowany utwór powinien być rozpatrywany jako produkt pisarskiego działania przez język i za pośrednictwem języka, który pozwala nie tylko opisywać, ale też kreować określoną rzeczywistość. Z tym łączy się też kodowanie onomastyczne tego utworu, wykazujące silne powiązanie wprowadzonych do tekstu w dużej liczbie nazw własnych z formułą gatunkową, do której tekst odsyła, oraz z innymi właściwościami poetyki, z warstwą przekazywanych przezeń i odtwarzanych w trakcie lektury sensów.

Jak już powiedziano, punktem wyjścia w odczytaniu onomapoetyki tego utworu trzeba uczynić zawarte już w podtytule odesłanie genologiczne do przewodnika turystycznego i do obrazu świata, który jest wpisany w ten wzorzec organizacji tekstu. Przewodnik dla turystów to ‘książka zawierająca informacje o zabytkach, trasach turystycznych, noclegach oraz o historii, geografii itp. danego miasta, regionu, państwa’ (USJP, t. III: 191). W tym wypadku mamy do czynienia z wzorcem gatunkowym, który jest literacko spreparowany, zmodyfikowany w sferze treściowej ze względu na sposób przedstawiania za-

gadnień i postawę podmiotu mówiącego wobec podjętej tematyki¹, co sprawia, że na poziomie tej konkretnej realizacji tekstowej wychodzi poza właściwy dla gatunku kontekst życiowy. W charakterystyczny dla siebie sposób symuluje konstytutywny dla niego wyznacznik komunikacyjny, jakim jest użytkowość (por. np. Ostaszewska 2000: 78; Lech-Kirstein, Tabisz 2021: 88). Przekazuje wiedzę na określony temat (o miejscach i obiektach), opisuje przestrzeń, prezentuje zjawiska kulturowe, orientuje też organizacyjnie, jednak ostatecznie nie jest tekstem, którego przeznaczeniem jest „praktyczne wykorzystanie informacji w nim zawartych w sytuacjach życia codziennego” (Mocarz 2011: 25) – jest przeznaczony do specjalnego użytku, ma służyć „turystom mentalnym” i uaktywniać wyobraźnię czytelnika wchodzącego w rolę wirtualnego turysty. Jako utwór literacki naśladujący czy po prostu w wielu ujęciach i fragmentach parodiujący typowe przewodniki turystyczne i kojarzone z nimi językowe „popisy autorów książek służących nam pomocą w odnalezieniu się w nieznanym, a ciekawym miejscu” (Klejnocki 1999: 12) różni się od nich w sposób oczywisty ze względu na podejście stylizacyjne. Dystansuje się wobec wzorca gatunkowego na poziomie tekstowej konkretyzacji (parodiowania stylu przewodnikowego), ale jednocześnie stanowi efekt modelowania przekazu literackiego na jego podobieństwo, odwołuje się do struktury przewodnika i do funkcji pragmatycznych, rzutujących na charakteryzujące go relacje nadawczo-odbiorcze. Jeśli chodzi o wewnętrzną organizację przekazu informacji, to do konwencji gatunkowej należy rozczłonkowanie struktury tekstu na segmenty, które dla większej przejrzystości są ponumerowane i opatrzone tytułami, mamy więc tu do czynienia z kompozycją blokową: 1. *Położenie geograficzne, warunki naturalne*, 2. *Dzieje Odczapowa*, 3. *Ustrój*, 4. *Ludność*, 5. *Budowle*, 6. *Okolice Odczapowa*, 7. *Sztuki piękne*, 8. *Literatura*, 9. *Muzyka*, 10. *Gastronomia*, 11. *Hotele*, 12. *Informacje praktyczne*. Zależnie od podziału treści w poszczególnych segmentach zawarty w przewodniku opis wypełniają nazwy własne różnych kategorii. Tak np. przedstawienie położenia geograficznego prowadzi do użycia nazw odnoszących się do obiektów zlokalizowanych i orientujących w przestrzeni, o której w przewodniku jest mowa; z kolei rys historyczny tworzą miana osobowe i geograficzne, wyznaczające przestrzenne koordynaty relacjonowanych wydarzeń, w informacjach dotyczących życia

¹ Nadawca tekstu nie jest w nim bezpośrednio zwerbalizowany, ujawnia się przez waloryzowanie przedstawianych treści. Warstwa aksjologiczna, związana z traktowaniem fenomenów świata materialnego jako wartości, „stanowi istotny element struktury językowej przewodnika” (Podkidacz 2004: 46).

kulturalnego poza już wymienionymi znajdują się nazwy związane z działalnością intelektualną i artystyczną ludzi, ideonimy – tytuły dzieł literackich, plastycznych i muzycznych. Nazwy własne wchodzą do tekstu, który jako przekaz choreograficzny podany językiem rzeczowym zawiera fragmenty zbudowane na wzór hasła encyklopedycznego, posługuje się w szerokim zakresie deskrypcją jako składnikiem narracji oraz opowiadaniem (tym samym łączy porządek przestrzenny z porządkiem chronologicznym; por. Witosz 1997: 23). Te z nazw, które są oznaczeniami obiektów naturalnych i artefaktów rozlokowanych przestrzennie (np. miast i osad, obiektów architektonicznych w mieście, ulic), pojawiają się w opisach jedna po drugiej na zasadzie wyliczenia lub też występują niejako równocześnie w kartograficznym odwzorowaniu opisywanej przestrzeni jako elementy mapy (planu). Wynika to z faktu, że przekaz werbalny jest w różnych miejscach przewodnika wspomagany przez formy ikoniczne w postaci map i ilustracji, prospektów (zgodnie z konwencją gatunkową; Mocarz 2011: 108).

Jeszcze krótko o tekście. Inicjalnym komponentem jego ramy delimitacyjnej jest podana w tytule utworu nazwa gatunkowa, której po stronie funkcjonalnej odpowiada przypisana do gatunku ogólna intencja komunikacyjna (zob. np. Wojtak 2023: 92). Nie ma tu jednak typowego zakończenia. Segmentem finalnym przewodnika i jego funkcjonalnym zwieńczeniem mógłby być fragment zawierający informacje praktyczne. Tak jednak nie jest, ponieważ tekst ma uzupełnienia: odrębnie wykonaną mapę (*Odczapów w młodości*) oraz fragment fabuły podany w trybie publicystyczno-literackim (z opowiadaniem i rozważaniem jako dominującymi funkcjami mowy), związany ze światem opisywanym w przewodniku (*Mittleuropa*), połączony z nim też przez nazwy własne. Nie zmienia to faktu, że wskazany fragment nie mieści się w kanonie gatunkowym, stanowi – by tak rzec – jego generyczne i dyskursywne rozszerzenie.

Szczególna rola w literackim onomastykonie utworu przypada onimom, które są wyrażeniami nacechowanymi spacyjnie i organizują deskrypcję przestrzeni w świecie tekstu w ten sposób, że nazywają wyróżnione obiekty oraz określają ich lokalizację, położenie względem innych obiektów, czyli wchodzą w relacje lokalizujące, które określają „bycie w jakimś miejscu” (Witosz 1997: 119). W pierwszej kolejności taką rolę odgrywają te spośród nazw, które identyfikują i wyróżniają różne miejsca opisywanego w przewodniku

fikcyjnego terytorium, poza nimi są jednak też inne, łączące tekst z realną rzeczywistością, którą w tym tekście imitują.

Opis dokonuje się przez wymienienie wyróżnionych nazw własnych i wprowadzenie określeń zaliczających obiekty do określonej kategorii klasyfikacyjnej (np. miasto, rzeka itd.) oraz użycie predykatów orientujących przestrzennie; por. początkowy fragment utworu, w segmencie dotyczącym położenia geograficznego:

Wraz z trzynastoma miejscowościami Odczapów tworzy polską enklawę nad Morzem Czarnym – Wolne Miasto Odczapów. Jest to ostatnia pozostałość po niegdyś Polse od morza do morza. WMO graniczy jedynie z Królestwem Mołdawii. Miasto położone jest na mołdawskim wybrzeżu Morza Czarnego u deltowatego ujścia rzeki Półbańki, po obu jej brzegach. Odczapów zajmuje nadmorską Nizinę Odczapowską będącą fragmentem Niziny Czarnomorskiej oraz dwa półwyspy po obu stronach ujścia rzeki: Płw. Odczapowski (po stronie wschodniej) i Płw. Książęcy (po stronie zachodniej). W granicach miasta znajdują się również trzy wyspy Deltę Półbańki: Wyspa Gocka, Strażacka i Islamska (s. 3).

I jeszcze fragment zamykający ten segment, w którym pojawia się większa liczba nazw miejscowych, nagromadzonych na zasadzie wyliczenia:

Pośród otaczających Odczapów miejscowości cztery mają prawa miejskie: Drzazga Wielka, Drzazga Źródło, Gróbkowo Duże i Paproty. Pozostałe to wsie: Błota Odczapowskie, Dmuchawica, Gróbkowo Małe, Prądnica, Pryty Nieledeńskie, Siermięga, Trzęsawica, Tygrysów oraz kibuc Pejśachówka (s. 4).

Tytułową nazwę: *Odczapów*, dopasowaną zewnętrznie do nazw miejscowych, których czytelnym oikonimicznym wyróżnikiem jest sufix -ów, można już na wstępie lektury utworu uznać za werbalizację nieprzypadkową i element sterujący interpretacją przekazu w kontekście językowo-stylistycznym i literackim (por. Graf 2015: 15). Nazwa odsyła czytelnika do wartościującego wyrażenia *od czapy*, pot. pejorat. ‘niemający uzasadnienia w danej sytuacji i przez to uznawany za bezsensowny’ (WSJP), można ją traktować jako onomastyczno-literacki wymysł, fantazję stanowiącą sygnał wprowadzonej do świata tekstu transformacji ludycznej. Funkcjonuje ona w ramie modalnej, która wiąże się z kreowaniem fikcji literackiej i stylizacyjnym dystansującym uprzedmiotowieniem języka używanego w przewodniku turystycznym (w typowej dla tego gatunku wypowiedzi sytuacji komunikacyjnej język ten odsyła do realnej rzeczywistości poza tekstem). Do tego dochodzi jeszcze conceptualne złączenie nazwy Odczapów z toposem „Polski od morza do morza” (w tym kontekście rysuje się analogia między sformułowaniem

Wolne Miasto Odczapów i określeniem *Wolne Miasto Gdańsk*). Wskazany topos można traktować jako uzupełnienie literackiej stylizacji, jednak wolno też w nim widzieć element przekazu nadbudowany nad ludycznym zamierzeniem uwidaczniającym się w tekście. Bez wątpienia w stronę zabawy słowem i żartu prowadzi wprowadzona do przekazu historycznego łacińskopodobna nazwa *Odcepium* (s. 5).

Podana interpretacja onomastyczna została pomyślana jako wynik pierwszego językowego wyboru, który można przypisać czytelnikowi utworu. Na inny możliwy trop prowadzący w kierunku rzeczywistości pozatekstowej, ale też związany z toposem Polski rozciągającej się terytorialnie do Morza Czarnego, kieruje zestawienie topotezyjnie interpretowanej nazwy Odczapów z nazwą miasta na terenie dzisiejszej Ukrainy, położonego nad Limanem Dniepru, nad Morzem Czarnym: Oczaków. W przeszłości było to miejsce krzyżowania się interesów politycznych polskich (w XV wieku i później; królowie Polski rościli sobie do tych terenów prawa, odbywano tu wyprawy zbrojne), tatarskich i tureckich; w XVI wieku miasto znalazło się we władaniu Imperium Osmańskiego, w XVIII wieku przyłączone było do Rosji, od 1922 roku pozostawało w granicach ZSRR, a w latach 1941–1944 – pod zarządem Rumunii (zob. „Oczaków”, 2024).

Przywołany fragment utworu bez wątpienia realizuje reguły konstrukcyjne przewodnika turystycznego, którego różne miejsca opracowane są na wzór haseł encyklopedycznych, przy tym cechuje je w części opisowej nastawienie na słownik, który tworzą nazwy własne. Na podstawie tego słownika rozwijany jest semantycznie tekst podany czytelnikowi. Jednocześnie w tym samym tekście, w różnych jego miejscach, pojawiają się sygnały dystansowania się wobec przyjętego w przewodniku sposobu mówienia, który (na zasadzie parodystycznego przetworzenia) zostaje „odcięty od swoich zwykłych uzasadnień (sytuacyjnych lub treściowych) i wprowadzony w kontekst przeczący jego charakterowi” (STL: 344). Przejawem tego może być np. podawanie informacji o warunkach naturalnych na zasadzie pomieszenia ustalonego porządku rzeczy (np. miernik chronologizacyjny jako oznaczenie wysokości obiektów): „W ukształtowaniu powierzchni dominuje płaska nizin (0–15 m p.n.e.). Najwyższe wzniesienie to licząca 60 m p.n.e. Góra św. Czesława” (s. 3). Tu jednak chcę w pierwszej kolejności zwrócić uwagę na sygnały toponomastyczne dystansu stylizacyjnego, których źródłem są właściwości językowe i rekonstruowane z tekstu tło opisowe nazw. Takim sygnałem jest moim zdaniem

Odczapów w jego frazeologicznym odczytaniu. Na tym jednak nie koniec, także inne nazwy związane z „mapowaniem” przestrzeni geograficznej mogą być interpretowane jako sygnały stylizacji służącej komicznemu wyjaskrawieniu i ujawniającej fikcjonalny charakter świata, o którym jest mowa. W przypadku niektórych wystąpień językowych ujawnia się to na poziomie odpowiedniej „charakteryzacji” leksykalnej onimów użytych w tekście. W pierwszej kolejności na uwagę z tego punktu widzenia zasługują dwie nazwy miejscowe: *Pryty Nieledewskie* i *Pejsachówka*. Pierwsza z nich odsyła do wyrazu *pryta*, pot. ‘tanie wino owocowe niskiej jakości’ (WSJP), z kolei określenie *Nieledewskie* prowadzi poza tekst do nazwy wsi w województwie lubelskim (pow. hrubieszowski): *Nieledew*, gdzie od lat 50. XX wieku działa wytwórnia win². Dalej w tekście pojawia się informacja potwierdzająca to objaśnienie: „zamieszkująca tu ludność trudni się konsumpcją pryt nieledewskich” (s. 49). Skojarzenia związane ze spożywaniem napojów alkoholowych nasuwa też nazwa *Pejsachówka* – od *pejsachówka* pot. ‘mocna wódka wytrawna, zwykle ze śliwek, sporządzana z zachowaniem żydowskich przepisów rytualnych’ (USJP, t. III: 84); dalej nasuwa się porównanie z *pejs* etn. ‘długie, często wijące się pasmo włosów, zwieszające się przed uszami, noszone przez ortodoksyjnych Żydów’ (USJP, t. III: 84), co ma swoje znaczeniowe uzasadnienie, ponieważ w podanej nominacji chodzi o żydowski kibuc, o którym czytelnik dowiaduje się w dalszej części przewodnika, że został założony „przez grupę młodych syjonistów odczapowskich w 1966 r. w celu przygotowań przed wyjazdem do państwa Izrael” (s. 50). Nawiasem mówiąc, tego typu informacje wprowadzane do tekstu przy różnych okazjach pozwalają widzieć w świecie fikcyjnym pewien model interpretujący rzeczywistości realnej. Wśród innych toponominacji wyróżnia się jeszcze *Tygrysów*, którą to nazwę trzeba odczytywać w asocjacji ze słowem *tygrys*. Tak nazwana wieś leży w bezpośrednim sąsiedztwie terenu, na którym żyje „Tygrys Bagienny” (s. 3; por. w związku z tym nazwę obiektu fizjograficznego *Bagna Tygrysie*). Jak widać, warunki naturalne opisywanego terenu nie pokrywają się z podzielaną powszechnie wiedzą biogeograficzną. Mamy tu do czynienia z literacką zasadą udawania, ale nieukrywanego, z zawieszeniem referencjalności rozumianej jako odesłanie poza tekst i pojawieniem się referencji kreacyjnej, bez wskazywania na jakieś realnie istniejące przedmioty: opis literacki, w którego skład wchodzi

² <https://winka.net/wytownie/win-kon-nieledew.html> (dostęp: 10.11.2024).

przypisywane nazwy, to „tekst, który mówi coś nie o realnej rzeczywistości, ale komunikuje o świecie tekstu” (Witosz 1997: 56).

Nazwy miejscowe wprowadzone do przewodnika są zróżnicowane pod względem formalnym i genetyczno-znaczeniowym, przy tym w wielu wypadkach zachowują pozory językowego prawdopodobieństwa. Funkcjonują np. jako łatwe do rozpoznania cytaty struktur z nazwami rodzaju męskiego zakończonymi na *-ów* i rodzaju nijakiego z zakończeniem *-owo*. Do struktur na *-ów* poza nazwą tytułową i ojkonimem *Tygrysów* należy jeszcze *Czosnków*, będący mianem rolniczej osady, którą założyli „hodowcy czosnku” (s. 14; zob. potwierdzoną w słowniku n. m. *Czosnów*, od n. os. *Czosn*, por. *Czosnek* lub od ap. *czosn*, *czosnek*, NMPol, t. II: 238). Z językowego punktu widzenia jest to toponim kulturowy, opisujący dane miejsce ze względu na jego właściwości wynikające z działalności ludzkiej. Z kolei nazwą utworzoną za pomocą sufiksu *-owo* jest *Żydowo*, wpisujące się w charakterystyczny dla polskiej toponimii model znaczeniowy nazw dzierżawczych (odnotowana w SM: 1379). Podstawą nazwotwórczą jest tu etnonim *Żyd*, por. w tekście: „Aby położyć kres sporom i tumultom antyżydowskim [...], Emeryk II nakazał Żydom opuszczenie murów Odczapowa i lokował dla nich osobne miasto, dziś dzielnicę Żydowo [...]” (s. 12). Inny model znaczeniowy reprezentują *Gróbkowo Duże* i *Gróbkowo Małe*, które można byłoby uznać za lokatywno-kulturowe w świetle objaśnień podanych w tekście. Druga z tych nazw, wcześniejsza, odnosi się do osady zlokalizowanej „przy istniejącej od 1480 r. nekropolii” (s. 14); pierwsza nazywa miejscowość powstałą „przy nowej nekropolii odczapowskiej, gdzie chowano ofiary zarazy”, która „rozpętała się” kilkaset lat później (XVIII w.). W obu wypadkach w zestawionych formach ojkonimicznych powtarza się człon samodzielny znaczeniowo, dla którego czytelnym motywem nazewniczym jest *grobek* (zdrob. od *grób*, nie ma analogii w toponomastykonie pozaliterackim), natomiast odróżniają je człony przymiotnikowe mówiące o wielkości tak nazwanych obiektów, pozostających w relacji przestrzennej i na tej zasadzie porównywanych ze sobą.

Podobieństwo zakończenia łączy zewnętrznie nazwy miejscowości *Dmuchawica*, *Prądnica* i *Trzęsawica*. Podane przy nich objaśnienia stanowią elementy licencji twórczej i jako takie znacznie obniżają poziom językowego prawdopodobieństwa tych nominacji. *Dmuchawica* to nazwa wsi, która „[j]est otoczona największym na świecie rezerwatem dmuchawców wysokopiennych. Ludność zajmuje się pielęgnacją rezerwatu i zapylaniem dmu-

chawców za pomocą drabin i podnośników hydraulicznych sprowadzonych z NRD” (s. 42). Z kolei *Prądnica* mogłaby być odczytywana w związku z wyrazem *prąd* ‘potok, strumień’ (jak np. *Prądnik*, por. NMPol, t. IX: 240), jednak w tekście odnajdziemy zgoła inny powód pojawienia się tej nominacji, łączący ją nierealistycznie z techniczną nazwą *prądnica*, elektr. techn. ‘maszyna elektryczna przetwarzająca energię mechaniczną ruchu obrotowego na energię elektryczną prądu stałego lub zmiennego; generator elektryczny, generator prądu elektrycznego’ (USJP, t. III: 545), stąd informacja: „Ludność wsi zajmuje się wytwarzaniem prądu na własne potrzeby” (s. 49). Jest jeszcze ojkonim *Trzęsawica*, dla którego znalazło się w tekście wybitnie komiczne objaśnienie: „Wiesz zawdzięcza swą nazwę zamieszkującym tu od dawna konsumentom wyrobów oferowanych przez Towarzystwo Importu Marihuany, którym nieustannie trzęsą się ręce” (s. 49). Jedynym elementem realistycznym jest dająca się odczytać z opisu położenia miejscowości relacja przestrzenna i językowa łącząca wieś i jej nazwę z rzeką i jej nazwą: „Miejscowość położona [...] nad brzegiem Trzęsawy” (s. 49). To otwiera też miejsce dla uzupełnienia kontekstu interpretacyjnego o informację fizjograficzną dotyczącą rzeki, por. *trzęsawa*, p. *trzęsawisko* ‘bagno trzęsące ś. pod nogami, miejsce niskie, grząskie, wpadające’ (SW, t. VII: 150). Podobną informację związaną z charakterem terenu przekazują dwie nazwy miejscowe w formach pluralnych, które pochodzą od apelatywów oznaczających teren podmokły, z dużą wilgotnością powierzchni – *Błota Odczapowskie* (por. NMPol, t. I: 227) i *Bagna* (NMPol, t. I: 59): „W 1790 r. do Odczapowa włączono podmiejską osadę Bagna” (s. 15). Do mian pomyślanych jako wyrażające właściwości topograficzne osady i jednocześnie związanych z kulturą materialną należą *Paproty*. O tak nazwanym mieście czytamy, że: „Dzięki dogodnemu położeniu, wśród pól paprotnych, miasto stało się szybko głównym europejskim ośrodkiem uprawy paproci i handlu nimi” (s. 12) i w innym miejscu tekstu: „Osiedlająca się tu ludność pochodzenia polskiego, niemieckiego, a następnie celtyckiego trudniła się hodowlą paproci, których w okolicy było całe mnóstwo” (s. 48). Nazwa jest notowana w polskim toponomastykonie i objaśniana jako pochodząca od nazwiska *Paprot*, tu jednak w związku z *paprotać* ‘paplać’ (NMPol, t. VIII: 299). Wskazane nazwisko pojawia się także w przewodniku, w narracji historycznej o konkretnej osobie: „Na czas wojny światowej prezydentem miasta wybrano Feliksa Paprota [...], emerytowanego generała Komuny Paryskiej (obecnie Wilsona)” (s. 17). Tu dygresja: podany cytat w końcowej

części można potraktować jako wskazówkę na temat jednego z możliwych odczytań tekstu, w którym Odczapów jawi się jako „groteskowa projekcja warszawskiej aglomeracji” (Klejnocki 1999: 12). Mamy tu do czynienia z odwołaniem do nazewnictwa miejskiego Warszawy, chodzi o *plac Wilsona*, którą to nazwę nadano w 1926 roku dla uczczenia pamięci amerykańskiego prezydenta i która w 1951 roku została zmieniona na *plac Komuny Paryskiej*; od 1990 roku jest to ponownie *plac Wilsona* (zob. „Plac Thomasa Woodrowa Wilsona w Warszawie”, 2024). Elementem lekko kamuflującym to odwołanie do rzeczywistej topografii miejskiej jest nazwa *Komuna Paryska*, potraktowana w tekście jako akcjonim. Mechanizm literackiej groteski jeszcze wyraźniej dochodzi do głosu w czytelnej aluzji do warszawskiej ulicy, której nazwa została dość bezceremonialnie wykorzystana w charakterze antroponominacji: *Aleja Jerozolimska*: „ożenił się z Aleją Jerozolimską” (s. 77; ponieważ chodzi o osobę, doszło tu do koniecznej depluralizacji wyjściowego wyrażenia, por. z *Aleje Jerozolimskie*). Niezależnie od tego osobowego wskazania na załączonej do tekstu przewodnika mapie Odczapowa występuje też ulica o takiej nazwie (w l. poj.).

Wracając do pozostałych nazw miejscowych zlokalizowanych na terenie Wolnego Miasta Odczapowa, należy jeszcze wspomnieć o uzupełniającej listę typów genetyczno-znaczeniowych ojkonomów nazwie zawodowej *Rybaki*, odnoszącej się do dawnej wsi rybackiej włączonej do Odczapowa (s. 14 i 16). Jest ona autentyczna pod względem leksykalnym (NMPol, t. XII: 86–88). To samo można powiedzieć o nazwie wsi, która z upływem czasu uzyskała prawa miejskie – *Podzamcze* (por. NMPol, t. IX: 74–76): „Wokół zamku wyrosła spora wieś, Podzamcze, w której jeszcze Emeryk II osadził wziętych w jasyr Tatarów” (s. 12). Potwierdzenie w toponomastykonie pozaliterackim ma także ojkonom *Drzazga*, w przewodniku występujący jako składnik dwóch form zestawionych: *Drzazga Wielka* (miasto lokowane historycznie „na prawie ciechanowskim”, s. 12; „przejście kolejowe i drogowe do Mołdawii”, s. 44) i *Drzazga Zdrój*. Może on mieć różną motywację w realnej rzeczywistości (por. nazw. *Drzazga* lub ap. *drzazga* ‘drobny odłamek drzewa używany np. do podpałki’, NMPol, t. II: 444). Z kolei o położeniu socjalnym i warunkach życia mieszkańców mówią w różny sposób nazwy wsi: *Siermiega* (może w związku z *siermiega*, hist. ‘wierzchnie ubranie z grubego samodziału noszone przez chłopów w dawnej Polsce; sukmana’, USJP, t. III: 1203; nazwa niepotwierdzona) i zwłaszcza *Bieda* (nieodnotowana w NMPol, jest w SM: 55) oraz

Chłopska Krzywda, którą ewentualnie można uznać za przeróbkę istniejących realnie nazw (por. *Chłopska Wola*, NMPol, t. II: 41; *Krzywda*, od ap. *krzywda*, NMPol, t. V: 411), choć bardziej prawdopodobne, że wchodzi tu w grę rodzaj frazematycznego odtworzenia (por. Chlebda 1993).

Niektóre nazwy miejscowości weszły w skład nazewnictwa miejskiego, czyli zmieniły swój terytorialny status i występują jako urbanonimy. Są one wymieniane w przewodniku, gdy jest mowa o rozwoju przestrzennym Odczapowa, o przyłączaniu do miasta okolicznych osad, które stawały się jego częściami, a ich nazwy były w układzie miejskim dziedziczone jako miana osiedli czy dzielnic. Należą do nich *Podzamcze* i *Dmuchawce* (nominacja niemająca potwierdzenia językowego poza tekstem, por. ap. *dmuchawiec*, być może w związku z krajobrazem): „Odczapów połączył się z Podzamczem w jeden organizm miejski, wchłaniając jednocześnie osadę Dmuchawce” (s. 14), a także inne, nazywające osady i podmiejskie osiedla, które później znalazły się w granicach miasta: *Dupaki* (nazwa niejasna, ale w pierwszej kolejności nasuwa się tu skojarzenie z *dupa* i *dupek*, poza tym jest nazwisko *Dupak*, NP, t. I: 158 – przy takim objaśnieniu wykładnikiem mocy słowotwórczo-toponimicznej byłaby końcówka l. mn.), *Nowe Dmuchawce* (tu jako nazwa relacyjna w stosunku do nazwy *Dmuchawce*, formalnie od niej różna, o funkcji dyferencyjnej; por. Borek 1988) i *Paprotna Droga* (s. 17; apelatyw *droga* jako baza dla wyjściowego okonimu jest do przyjęcia, por. *Głęboka Droga*, NMPol, t. III: 162). Dla odmiany za nazwę niedziedziczną, mającą od początku charakter miejski, trzeba uznać *Kominy* – odnosi się ona do dzielnicy, „gdzie skupił się przemysł” (s. 17; mamy tu czytelny łańcuch asocjacyjny: przemysł – fabryka – kominy). Z podziałem przestrzeni miejskiej na dzielnice związane są też dwie kolejne nazwy: *Long Beach* i *Dzikie Plaże*, mówiące o rekreacyjnych walorach terenów, na których znajdują się tak nazwane części miasta. Pierwszy z wymienionych urbanonimów wyróżnia się importowaną „amerykańską” formą językową, funkcjonuje w trybie metaforycznym jako znak translokacji, która rozszerza wprowadzoną do tekstu deskrypcję miejsca o wyobrażenie innej, wartościowanej pozytywnie przestrzeni (*Long Beach* – miasto w Stanach Zjednoczonych, na wybrzeżu Pacyfiku; „*Long Beach*”, 2024), por.: „Miasto powiększyło się o kolejną dzielnicę po wschodniej stronie Płw. Książęcego – *Long Beach*. Wkrótce w miejscu zrujnowanych domów robotników i biedoty rozpoczęto budowę luksusowych hoteli, pensjonatów i ośrodków wypoczynkowych” (s. 18–19).

Organizację deskrypcji tworzących materię poznawczą przewodnika wyznaczają nadrzędnie nazwy artefaktów, przede wszystkim miast, z Odczapowem na czele, które rzutują na organizację tekstu przewodnika i skupiają na sobie większość informacji związanych ze zwiedzaniem określonych miejsc. Pojawiają się również przy tej okazji toponimy odnoszące się do obiektów naturalnych występujących w terenie, jak wspomniane już *Bagna Tygrysie* czy *Las Siermiężny* (s. 3 i 49: „Wybierając się do Siermięgi, nie sposób nie odwiedzić Lasu Siermiężnego. Ten największy kompleks leśny na terenie Wolnego Miasta rozciąga się na wschód i południe od Siermięgi [...]”). Niezależnie od tego w opisach przestrzeni, których zadaniem jest wyznaczenie ogólnych konturów fizjograficznych danego obszaru, w którego sąsiedztwie znajduje się morze, wymieniane są nazwy półwyspów i wysp. Ponieważ rolą przewodnika jest m.in. objaśnianie tego, o czym mowa, z tymi mianami mogą być fabularnie powiązane określone narracje, związane z historią odnośnych miejsc, np. *Wyspa Mahometa* i *Wyspa Islamska* odnoszą się do fragmentów lądu, na których osiedlili się mahometanie, którzy w XV wieku wtargnęli do miasta (por. s. 9; pierwsza z podanych nazw została później zastąpiona inną: *Wyspa Strażacka*; z tekstu dowiadujemy się, że członkowie tej społeczności, Turcy i Bośniacy, „zdominowali [...] straż pożarną”, s. 22). Trzeba dodać, że tego rodzaju rzeczowy przekaz chorograficzny zakłócają niekiedy informacje, w których fikcja literacka ujawnia się jako oparty na fantastycznej konfabulacji element kontaktu czytelnika z tekstem i z tym, kto mówi w tekście. Przykładem jest insulonim *Wyspa Smocza* i złączona z nim narracja dotycząca mieszkającego na wyspie smoka, „nasłanego najprawdopodobniej przez Stalina” (s. 18).

Ważną rolę w narracji krajoznawczej pełnią też nazwy rzek. O Odczapowie czytamy, że jest to miasto położone „u deltowatego ujścia rzeki Półbańki” (s. 3). Z hydronimem *Półbańka*, nazywającym główną rzekę opisywanego obszaru, można połączyć inny, będący określeniem mniejszego ciekłu o charakterze dopływu, zapisanym na mapie (s. 4): *Ćwierćbańka*. Obie nazwy są złożeniami i zasługują na komentarz ze względu na informację wnoszoną przez ich pierwsze człony. Tymi członami są liczebniki ułamkowe *pół* i *ćwierć* użyte jako jednostki miary (części całości, większej i mniejszej), może pojemności, skoro w drugim członie występuje słowo *bańka* (można mu przypisać m.in. znaczenia ‘blaszane naczynie używane najczęściej do przechowywania i noszenia płynów’ i ‘zawartość takiego naczynia’, ponadto inne: ‘pęcherzyk,

bąbelek gazu [powietrza] w cieczy [...]’ USJP, t. I: 194). Podane nazwy mają bez wątpienia charakter żartobliwy czy wręcz można je powiązać z poetyką absurdu. Nie mają też odpowiedników w rzeczywistości pozatekstowej, są elementami fikcji rozumianej jako pozbawiony takich odniesień sposób mówienia o rzeczach. Dla porządku można tu wykorzystać ustalenia językoznawcze i dodać, że liczebnik *pół* pojawia się w nazwach miejscowych (typu *Pólanek*, por. *Póllanek*, *Pólbór*, *Póldziałki*, *Półrolki*, *Półrzeczki*, *Półwieś*, *Półwiosek*; SM: 916, NMPol, t. IX: 227–229), nie jest jednak notowany w nazwach wodnych. Liczebnik *ćwierć* nie wchodzi w skład form złożonych ani w nazewnictwie miejscowym (tu tylko *Ćwiercie*, NMPol, t. II: 248), ani wodnym. Warto z kolei zauważyć, że motywację hydronimiczną dałoby się odnaleźć dla słowa *bańka* (w ESHP) i formy podstawowej *bania* (zob. *Bania* jako nazwa potoków, jezior, stawów, mokradeł i źródeł, od ap. *bania* ‘dół, wgłębienie’, też ‘głębokie miejsce w potoku’, ukr. *banja* ‘źródło mineralne’, ESHP). Kolejne nazwy rzeczne to *Trzęsawa* (potw. jako nazwa stawu, ESHP) oraz upodrzędzona i pomniejszona językowo w stosunku do tej nazwy *Trzęsawka* (zob. mokre łąki i staw w ESHP) i wreszcie będąca formą deminutywną pochodną od tej ostatniej *Trzęsaweczka*. Mamy tu więc do czynienia z zespołem nazw połączonych przez fakt motywacji słowotwórczej, których korelaty pozostają w bliskim sąsiedztwie i styczności przestrzennej. Z pierwszą z podanych nazw jest bezpośrednio powiązana – o czym była mowa wcześniej – nazwa miejscowa: *Trzęsawica*. Stosunki wodne na opisywanym obszarze przybliża fragment tekstu dotyczący położenia wsi: „pomiędzy ujściem Trzęsawki do Trzęsawy a ujściem Trzęsawy do Półbańki” (s. 49); *Trzęsaweczka* nie jest wymieniona w tekście, można ją odnaleźć na mapie Wolnego Miasta Odczapowa jako dopływ trzeciego stopnia (s. 4). Ostatnią wśród nazw rzecznych jest *Śpiączka*, która pojawia się w opisie obiektów turystycznych miasta Drzazga Wielka: „Na północnych błoniach, nad niewielkim zakolem rzeki Śpiączki, znajduje się amfiteatr, gdzie w ciche wieczory letnie można wysłuchać koncertu muzycznego w wykonaniu orkiestry Sinfonia Drzazgovia” (s. 44). Sens tej nazwy można realistycznie wytłumaczyć przez odwołanie do wyrazu *śpiączka*, pot. m.in. ‘senność’ (USJP, t. III: 1586), w przenośnym znaczeniu też ‘ospałość’ (SW, t. VI: 749). Chodziłoby więc w tym wypadku o rzekę o sennym, ospałym nurcie.

Punkty do zwiedzania na projektowanej w przewodniku trasie turystycznej stanowią miejscowości, przede wszystkim miasta. Ich nazwy we właściwych

częściach tekstu otwierają miejsce dla uszczegółowienia deskrypcji, pozwalają na użycie innych określeń o charakterze mikrotoponimicznym, odsyłających do obiektów wewnątrz przestrzeni nazwanej nadrzędną nazwą. Nazwa miasta ogarnia całość jego przestrzeni, ale jednocześnie ta przestrzeń jest zbiorem różnych elementów, np. ulic, które też mają swoje nazwy, choć nie wszystkie z nich wymieniane są w tekście przewodnika (bardzo mała część), w zamian pojawiają się na mapach, planach, prospektach, widokach.

Na przykład w Drzazdze Wielkiej, jak wynika z umieszczonego na kartach przewodnika planu widokowego miasta (s. 43), znajdują się: ul. *Odczapowska* (o charakterze kierunkowym), której wschodnim przedłużeniem jest ul. *Odessa* (biegnąca w kierunku Odessy), w pobliżu jest ul. *Dworcowa* oraz *Celnicza* i *Aleja Przeładunków* (miasto to ważny przygraniczny punkt komunikacyjno-handlowy). Przez centrum miejscowości przebiega trakt upamiętniający ważną postać historyczną: *Aleje Księcia Emeryka II*, niedaleko Rynku zlokalizowane są ulice: *Winna*, *Wódczana* i *Piwna*, jest też ul. *Libacji* i dochodząca w okolicy dworca ul. *Wierzeń Ludowych*. W zachodniej części miasta w pobliżu lotniska zlokalizowane są ul. *Odlotów* i *Przylotów* oraz obok niej *Al. Lotników*. Inne ulice to: *Magiczna*, *I.S. Fraucymera* (patronem jest deputowany do Rady Miejskiej Wolnego Miasta Odczapowa, z którego inicjatywy „rozpoczęto budowę autostrady łączącej Drzazgę z Odczapowem”, s. 44), *Katastroficzna*, *Górska*, *Przemysłowa*, *Secesyjna*, *Osiedlowa*, *Ofiar Zarazy Kiły*, *Kapitału Klasy Robotniczej*, *Graniczna*, *Cerkiewna*, ponadto: *Al. Mistyfikacji*, *Al. Lepszych Czasów*, place: *Pl. Sprawiedliwości Dziejowej*, *Pl. Amfiteatralny*, *Pl. Przejściowy* (być może ze względu na przejście graniczne). Podane nazwy można bez trudności dopasować do istniejących w realnej rzeczywistości typów nazewnictwa miejskiego o motywacjach realnoznaczeniowych lub konwencjonalnych, pamiątkowych i symbolicznych. Z kolei Drzazga Zdrój poza ulicami o charakterze kierunkowym, jak *Odczapowska*, i wskazującymi na ukształtowanie terenu, jak *Urwista*, ma trakty nazwane w sposób typowy dla miejscowości uzdrowiskowej: *Promenada I*, *Promenada II* i *Promenada III*, jest też *Plac Widokowy*, dalej: *Koncertowa*, *Parkowa*, *Arkadia*, *Leśna* i *Al. Zdrojowa* (zob. s. 45). Do jednego klucza motywacyjnego odwołują się w większości nazwy ulic w Gróbkowie Dużym (zob. s. 46), dopasowane pod względem znaczeniowym do nazwy miejscowości i powiązane na zasadzie skojarzeń ze śmiercią, pogrzebem i grobem: *Aleja Konduktów Pogrzebowych*, ulice: *Karawaniarska*, *Zgonów*, *Cmentarna*, *Nekrologiczna*, *Nagrobkowa*, *Kata-*

falkowa, Klepsydry, Trumienna, 1. Listopada, Wszystkich Świętych, Grabarzy, Wdowia, Sieroca, Śmiercionośna, Kostuchy, Agonalna, Żałobna, Doczesna (w północnej stronie miejscowości) i *Wiekuista* (na południu), jest też *Plac Wiecznego Odpoczynku*. Nieco paradoksalnie przedstawiony układ nazw, zaprojektowany bardzo konsekwentnie, niekiedy może nawet do przesady (ul. *Agonalna*), daje w całościowym odbiorze efekt komiczny. Nawiasem mówiąc, irradiacja onomastyczna wychodząca od nazwy miejscowości dotyczy też innych niż ulice obiektów nazewniczych, które występują w tej przestrzeni miejskiej, takich jak *Fabryka Nagrobków „Lastrico” Ltd.* oraz *Spółdzielnia Pracy Kobiet i Mężczyzn „Światłość Wiekuista”*, „zajmująca się chałupniczym wytwarzaniem lampek i zniczy” (s. 46).

Na szczególną uwagę ze względu na bardzo rozbudowany słownik nazw miejskich zasługują informacje dotyczące Odczapowa. Trzeba bowiem pamiętać, że budowanie świata, o którym jest mowa w przewodniku, dokonuje się przez stopniowe przechodzenie od dalszego planu geograficznego do przybliżenia szczegółów lokacji, przez uściślanie wskazań przestrzennych, które stają się koordynatami umożliwiającymi poruszanie się w tak udostępnionej przestrzeni. Zwiedzaniu miast – jak w tekście zwykłego przewodnika – towarzyszy wyraźna dominacja nazw odnoszących się do topografii miejskiej (por. Mocarz 2011: 66). Są to nie tylko nazwy własne części miasta i stanowiące podstawową artykulację jego onomastykonu nazwy ulic, placów czy ewentualnie mostów, ale też opisowe określenia obiektów stałych umiejscowionych, wytypowanych w przewodniku do mentalnego zwiedzania i ujętych w punkty w rozdziale pt. *Budowle* (s. 22 i nast.), które układają się w „tekstowy pasaż” (por. Szalewska 2012). Warto nieco rozwinąć ten wątek i zwrócić uwagę na to, że są wśród nich figury charakterystyczne w ogóle dla przestrzeni miejskiej, jak np. świątynie (kościół różnych wyznań i kaplice) oraz budowle świeckie („Zamek księcia Emeryka”, „Skansen energetyczny”, „Latarnia morska”, „Koszary Miejskich Sił Zbrojnych”, „Miejska Izba Porodowa”, „Gimnazjum Stowarzyszenia Kupców Konopnych”, „Szubienica Miejska”, „Grand Hotel”, „Zakład Medycyny Sądowej”, „Muzeum Ołówków Kopiowych im. Franciszka Petrusjana”, „Odczapowski Bank Emisyjny”, „Nowy Ratusz” itp.). Istotne w tym wypadku jest to, że mamy tu do czynienia z przestrzenią wyobrażoną, którą można swobodnie aranżować oraz wprowadzać w jej obręb powszechnie znane symbole kultury i ich przeróbki. Charakter symbolicznych odtworzeń mają „Stonehenge miejski” i „Sąd Ostateczny”, opisywany jako „gmach mo-

dernistyczny z końca lat 30. XX w.”, który jest „tymczasowo pusty, czeka na spełnienie apokalipsy” (s. 34; por. *Sąd Ostateczny*, rel. ‘według wierzeń religijnych mający odbyć się w momencie końca świata sąd Boga nad ludźmi, na którym zdecyduje On, kto będzie zbawiony, a kto potępiony’, zob. WSJP; inne: fresk w Kaplicy Sykstyńskiej namalowany w XVI wieku, w epoce odrodzenia; „Sąd Ostateczny (fresk Michała Anioła)”, 2024). Symbolem funkcjonującym w innym charakterze i skali, związanym może z życiem codziennym w Polsce końca XX wieku, wydaje się „Euroshop” („największy w mieście narożny supermarket”, s. 39). Z trawestacją (językową przeróbką) mamy do czynienia w przypadku „Kolosium Krajana”, zbudowanego „w czasach rzymskich w III w. n.e. na planie koła o średnicy pacierza” (s. 26), por. z „kolumną Trajana” (pomnik wzniesiony w 113 roku w Rzymie dla uczczenia zwycięstw tego cesarza nad Dakami; „Kolumna Trajana”, 2024). Podobny charakter ma związana z polskimi realiami „Kamienica Eklerki” („Legenda głosi, że ok. r. 1402 książę Emeryk spotykał się w niej z nadobną Izraelitką Eklerką”, s. 27), której prototyp stanowi „Dom Esterki” (w różnych miastach Polski, m.in. na krakowskim Kazimierzu, w Radomiu, Opocznie i Rzeszowie; Esterka to według legendy słynna z urody Żydówka, ukochana króla Kazimierza Wielkiego; „Esterka”, 2024).

Wskazywanym i wyliczanym w przewodniku obiektom miejskim za każdym razem towarzyszą informacje adresowe w postaci nazw ulic i placów, przy których są one zlokalizowane. W pewnych wypadkach da się zauważyć zależność między nazwą traktu czy wolnego miejsca a rodzajem obiektu, który jest nią objęty, np. „Katedra greckokatolicka św. Jura” – ul. *Unicka*, „Katedra rzymskokatolicka św. Czesława” – *Pl. Katedralny*, „Brama Portowa” – ul. *Bramna*, „Teatr Miejski” – *Pl. Teatralny*, „Nowy Dworzec Kolei Odczapowskiej i Dworzec Lotniczy” – *Plac Dworcowy*, „Prefektura Policji” – tu w tonie żartobliwym: *Pl. Niebieskiego Mundurka*, „In Vino Veritas GmbH – Fabryka Kielichów Liturgicznych” – ul. *Liturgiczna*.

Niekiedy dane lokalizacyjne przekazywane za pomocą nazw ulic są bardziej rozbudowane, co łączy się z zagęszczeniem na krótkim odcinku tekstu elementów upodobnionych pod względem znaczeniowym, które mają służyć dość bezceremonialnemu uwydatnieniu przedmiotu wypowiedzi i jednocześnie stanowią pewne wyzwanie onomaturgiczne (tj. odnoszące się do tworzenia, wymyślania nazw) w związku z zasadą otwartości inwentarza leksykalnego w nazewnictwie miejskim (Handke 1998: 283). Zabawowe podejście do rzeczy

pociąga za sobą nominacje, które w realnej rzeczywistości mogłyby w pewnych wypadkach wzbudzać kontrowersje o charakterze obyczajowym. Jednym z punktów do zwiedzania są „Domy publiczne na Czosnkowie”, rozlokowane przy ulicach, których miana związane są ze stosunkami damsko-męskimi i seksem: *Rozkoszna, Wysokich Obcasów, Oralna, Analna, Perwersyjna, Owulacji, Powabna, Aleja Płatnej Miłości, Sexowna, Aleja Schadzek, Zdrady Małżeńskiej, Podniecającej Bielizny* (te i inne bardziej odważne językowo nominacje można odnaleźć też na mapie miasta, tu np. ul. *Sztynnego Penis*a). Powstaje w ten sposób „pozornie logiczna, a naprawdę niedorzeczna siatka ulic [...]” (Klejnocki 1999: 12). Z opisu w tekście można dodatkowo dowiedzieć się, że pracownice i pracownicy domów publicznych „zrzeszeni są w Kurewskim Związku Zawodowym” (s. 40). Jak z tego wynika, przyjmowana w tekście postawa stylizacyjna realizowana w formule gatunkowej przewodnika dopuszcza różne autorskie modalizacje, ujawniające stosunek tego, kto mówi w tekście, do treści wypowiedzi, także (może nawet przede wszystkim) te o nastawieniu zabawowo-humorystycznym czy parodystycznym.

„Urządzenie” przestrzeni miejskiej dokonuje się na pełną skalę na załączonej do przewodnika mapie za pomocą nazw własnych odpowiadających naniesionym na nią elementom informacyjnym, stanowiącym graficzną reprezentację tej przestrzeni³. Występują tu umieszczone w postaci napisów nazwy części miasta i przede wszystkim nazwy ciągów komunikacyjnych (ulic, alej), placów czy mostów. Po wypisaniu układają się one w długą listę obejmującą około trzysta urbanonimów, które można czytać z mapy i które w odbiorze czytelnicznym nasycają miasto różnymi sensami, dają o nim wyobrażenie.

Należy od razu zaznaczyć, że rozpatrywane tu nazewnictwo miejskie jest niejednorodne pod względem genetyczno-motywacyjnym, łączy funkcję informacyjną o elementach przestrzeni miejskiej (na zasadzie nominacji bezpośred-

³ Odczapów, o czym wspomina w jednym z artykułów Paweł Dunin-Wąsowicz (2013), jest „fikcyjnym miastem”. Reprezentuje „sztuczny świat”, podobnie jak składane przezeń modele budynków związane z „wizją wielkomiejskiej makiety”. Tekst przewodnika po takim mieście ujmuje przestrzeń w sposób z konieczności fragmentaryczny. Inaczej jest z mapą, która stanowi uporządkowany plan tej przestrzeni, związany z dzieleniem całości na części i potem z łączeniem elementów w ramach założonej całości, tworzeniem związków, w czym swój udział mają nazwy wchodzące ze sobą w różne językowe relacje. Mapę fikcyjnego miasta trzeba wymyślić, na tym właśnie polega modelowanie jego przestrzeni, realizowane z dbałością o szczegóły terenu i ich oznakowanie. Trzeba ją też w sensie fizycznym wykonać. W relacji Laury Szponderskiej, która napisała recenzję przewodnika po Odczapowie, plan miasta „ręcznie wymalował” Andrzej Rodys, z tym że „Mapa wydrukowana jako dodatek do książki to zaledwie jego pozbawiona kolorów kopia” (Szponderska 1999: 104).

niej i przenośnej, przy nazwach nadawanych na podstawie jakiegoś zespołu cech realnoznaczeniowych lub stanowiących elementy kreacji semantycznej) z funkcją kommemoratywną, wprowadzającą w tę przestrzeń antroponimy jako składniki nazw pamiątkowych. Te ostatnie tylko w niewielkiej części mają oparcie w realnej rzeczywistości: *Aleja Królowej Bony*, *Aleja Laureen Bacall*, ulice: *Ignacego Daszyńskiego*, *Jakuba Szeli*, *Humphreya Bogarta*, *Idy Lupino*, *K. Darwina*, *Napoleona*; znacznie częściej znajdują uzasadnienie tylko w świetle informacji podanych w tekście, jak nazwy nadane dla uczczenia władców związanych z polską historią i odrodzeniem miasta: *Aleja Księcia Emeryka* (książę, który pod koniec XIV wieku objął we władanie terytorium odczapowskie), *Aleja Księcia Bolesława*, ul. *Emeryka III*, *Plac Piastów Odczapowskich* i kilkadziesiąt innych, upamiętniających osoby zasłużone dla Odczapowa lub po prostu postaci, które z pewnych względów zapisały się w lokalnej historii, zob. np. ul. *Zbója Dobromira*, który „grabił biednych i rozdawał bogatym” (s. 8). Dodam przy okazji, że ostatnia z podanych nazw została jako antroponim wyróżniona w tekście jako element aktywnej stylistycznie komunikacji wyzwalającej absurdalny humor, którym autorzy dzielą się z czytelnikami. Jest to humor zasadzający się na „wymyślaniu sytuacji będących odwróceniem tego, co typowe” (Klejnocki 1999: 12).

Nazewnictwo miejskie nie jest w pełni spójnym zbiorem wystąpień językowych, mieszają się w nim różne leksyki i rejestry stylistyczne, ale mapa jako obraz pewnej całości pozwala dostrzec w nazywaniu obiektów urbanonimicznych wyraźne tendencje unifikujące różne grupy nazw, które denotują odpowiednie fragmenty przedstawianej przestrzeni. Nietrudno zauważyć, że określenia ulic tworzą w obrębie miejskiego onomastykonu pomniejsze zespoły i serie nazewnicze motywowane przez wyrazy mieszczące się w jednym polu znaczeniowym czy szerszej sferze pojęciowej (por. Kosyl 1983: 19–20). Niekiedy mówią one o charakterze danej części miasta (np. w Rybakach są to nazwy związane z morzem, z zasobami morskimi). W pewnych wypadkach niosą też informacje o jego mieszkańcach. Na przykład na Żydowie zlokalizowane są nazwy ulic związane z mieszkającą tu ludnością żydowską: *Talmudyczna* (*Talmud* ‘zbiór tradycyjnych praw judaizmu [...], uzupełniających Stary Testament’, USJP, t. IV: 16), *Starego Testamentu*, *Starozakonna*, *Hebrajska*, *Koszerna*, *Chasydzka*, *Kabały* (zob. *kabała*, USJP, t. II: 5; filoz. rel. ‘dawna żydowska mistyczna filozofia religijna’, WSJP), *Miszny* (*Miszna* ‘część Talmudu zawierająca główne zasady

postępowania i normy prawne judaizmu', USJP, t. II: 678), *Cadyków, Rabinów, Kantorów*, z innych: *Ku Mykwie* (nazwa w formie wyrażenia przyimkowego, kierującego do określonego obiektu – mykwa to łaźnia, w której „bogobojni Izraelici dokonywali [...] rytualnych ablucji”, s. 27), tu też znajdują się *Al. Dobrych Interesów* (w przewodniku jest wcześniej mowa o pierwszej gildii kupieckiej, która „powstała w 1401 r. i skupiła wyłącznie przedsiębiorców żydowskich handlujących konopiami indyjskimi”, s. 8) i *Plac Chanukowy* (zob. *Chanuka* rel. ‘święto żydowskie [...]’, USJP, t. I: 397).

Miasto to obszar kulturowy, który cechuje etniczna różnorodność, mogą być w nim też obecne różne grupy religijne. Rzecz interesująca, że wielonarodowościowy i niejednorodny pod względem wyznaniowym skład ludności Odczapowa, wśród której oprócz ludności żydowskiej są mieszkańcy będący przedstawicielami wielu innych narodowości: holenderskiej, ormiańskiej, celtyckiej, ukraińskiej, niemieckiej, rosyjskiej, tureckiej, tatarskiej, rumuńskiej, węgierskiej i spoza Europy: indiańskiej, murzyńskiej i latynoskiej (por. s. 21), znajduje bardzo słabe odbicie w nazewnictwie ulic. Nazwy odetniczne, które mogłyby się tu w sposób naturalny pojawić, występują zupełnie wyjątkowo i mają też raczej wyjątkowy charakter. Z przewodnika dowiadujemy się, że nowe bloki, które postawiono na Żydowie, „zasiedlili [...] ściągnięci do pracy w hucie rtęci Indianie” (s. 19), co tłumaczy umieszczenie odpowiednich nazw ulic na planie miasta: *Dakocka* i *Irokeska*, a także innych związanych z wątkiem indiańskim: *Wielkich Łowów* i *Wielkiego Manitou*. Sugerowana realnoznaczeniowa motywacja podanych plateonimów jest zaskakująca (można byłoby się tu bardziej spodziewać motywacji konwencjonalnej), wychodzą one poza ramy życiowego prawdopodobieństwa, nie pasują do „polskiej enklawy nad Morzem Czarnym”. Można wysunąć przypuszczenie, że stanowią refleks autorskiej postawy, zmierzającej do krytycznego wyjaskrawienia wyobrażeń składających się na utopię środkowoeuropejską jako „obszar harmonijnego współistnienia wielokulturowej, wielowyznaniowej i wielonarodowej wspólnoty” (Parfianowicz 2020: 1), do czego nawiązuje „przewodnik dla turystów mentalnych”.

Przestrzeń miejska, z jaką mamy do czynienia, jest – jak to już powiedziano – przestrzenią wyobrażoną, stanowiącą fragment wykreowanego środkami literackimi imaginariusium terytorialnego. Świat ten nie jest jednak samowystarczalny, stąd obecność w nazewnictwie miejskim wystąpień językowych, którym przypisać można zewnętrzne wobec fikcji literackiej pole

odniesienia. Pozwalają one na tropienie w tekście śladów realnych przestrzeni i zarazem funkcjonują jako znaki czasu prowadzące czytelnika do rzeczywistości empirycznej. Taką rolę, jak się wydaje, odgrywają odnotowane w przewodniku nazwy powiązane z systemem ideologicznych znaczeń w planie miasta socjalistycznego, opartych m.in. na politycznej dominacji Związku Radzieckiego nad innymi państwami bloku wschodniego, w tym nad Polską, na partyjnej dyktaturze, na podkreślaniu sprawczej roli klas robotniczej i chłopskiej w przeobrażeniach społecznych, por.: *Armii Czerwonej, Rewolucji Październikowej, Sekretarzy Generalnych, Komisarzy Ludowych, Plac Jedności Robotniczo-Chłopskiej, Czynu Chłopskiego*. Podane nazwy pojawiają się tu jako nawiązania intertekstualne: cytaty i imitacje odnoszące się do znanego z epoki socjalizmu stylu nazywania ulic. Takich nawiązań nazewniczych nie wnoszą inne odczapowskie plateonimy, którym można przypisać ideologiczną wymowę: *Aleja Bezrobocia* i ul. *Upadłych Przedsiębiorstw*, przywodzące na myśl negatywne skutki kapitalistycznej transformacji.

Nazwy wprowadzone w fikcyjną przestrzeń miejską mogą być czystym wymysłem autorów, ale w wielu wypadkach są to nominacje, które powtarzają motywy słowne znane z realnej rzeczywistości, choć nie musi to za każdym razem świadczyć o mimetycznym nastawieniu twórców przewodnika. Nie ulega jednak wątpliwości, że ulice, takie jak np. *Podwale* czy *Towarowa* i jeszcze sporo innych, można bez trudu odnaleźć na planach różnych polskich miast, także w przestrzeni bliskiej autorom Warszawy. Szczególnie interesujące pod tym względem są nie tyle proste urbanonimiczne odtworzenia, ile przepostaciowania autentycznych nazw miejskich, z czym mamy do czynienia właśnie w nawiązaniach warszawskich. Była już mowa o *Alei Jerozolimskiej*, więc podaję inny przykład, związany z transpozycją elementów zestawianych ze sobą i używanych niezgodnie z ich domeną źródłową. Jedna z odczapowskich ulic została nazwana *E. Wedla* (d. 22 lipca), co jest czytelnym nawiązaniem do firmonimu *E. Wedel*, używanego w odniesieniu do fabryki czekolady działającej w Warszawie od połowy XIX wieku, i do określenia, które oficjalnie zastąpiło ten firmonim po II wojnie światowej. Po nacjonalizacji fabryce nadano w 1951 roku „nazwę symbolizującą rocznicę Manifestu Lipcowego” (został on ogłoszony z datą 22 lipca 1944 roku), stąd funkcjonujący w okresie PRL w Warszawie „Zakład 22 Lipca, dawniej E. Wedel” (zob. „Lotte Wedel”, 2024). Jak widać, mamy tu do czynienia z przeniesieniem nazwy z jednego obiektu

onimicznego na inny typ obiektu z zastosowaniem deformującej rzeczywistość inwersji czasowej, w odwróconym porządku nominacji.

Istnienie różnego rodzaju połączeń nazw ze światem poza tekstem – można w takich wypadkach mówić o tropach toponomastycznych (por. np. Hurnik 1993; Rybicka 2014) – nie wyklucza sytuacji komunikacyjnej, w której są one elementami gry parodystycznej, prowadzonej z myślą o czytelniku. Należy też dodać, że jest to gra, w której wspomniany czytelnik powinien mieć na względzie przemieszanie różnych języków i rejestrów kultury, w tym kultury masowej. Temu służy użycie innych jeszcze onimów, które nie tylko służą „mapowaniu” miejskiej przestrzeni, ale także wywołują określone myśli i wyobrażenia o rzeczach w sytuacji, gdy jawią się jako interteksty nazewnicze, które mogą być powiązane z systemem apelatywnym oraz proprialnym (por. Rutkiewicz-Hanczewska 2013: 129 i nast.). W pewnych wypadkach omawiane nazwy zyskują charakter intertekstualny dopiero w zespalających je mikrostrukturach onimicznych, np. *Boulevard of Sex*, *Boulevard of Drugs*, *Boulevard of Rock’n’Roll*. Mamy tu odwołanie do języka angielskiego i połączenia słów opisującego scenę muzyczną lat 70. XX wieku (funkcjonująca jako hipotekst fraza „Sex & Drugs & Rock & Roll” znalazła się w tytule piosenki brytyjskiego wokalisty rockowego Iana Dury’ego i The Blockheads z 1977 roku, poza tym źródłem była używana jako hasło młodzieżowej kontrkultury, występujące też w zmodyfikowanym zapisie⁴). Intertekstualny charakter ma nazwa *Bulwar Wschodzącego Słońca*, nawiązująca w polskiej wersji językowej do amerykańskiego tekstu nazewniczego *Sunset Boulevard*, będącego tytułem filmu noir z 1950 roku (w reżyserii Billy’ego Wildera; „Bulwar Zachodzącego Słońca (film)”, 2024). Tytuł „pochodzi od nazwy słynnego bulwaru, ciągnącego się przez Los Angeles i Beverly Hills”, będącego ikoną kultury Hollywood („Bulwar Zachodzącego Słońca (ulica)”, 2024), i ta nazwa wydaje się w tym wypadku punktem językowego odniesienia w podanym przykładzie, który dodatkowo ją transformuje przez użycie przeciwnostawnego składnika znaczeniowego.

I jeszcze dwa nawiązania tłumaczące się na gruncie polskim. W pierwszej kolejności chodzi o nazwę ulicy: *Wzvodów i Zachodów Księżycy*, która wydaje się aluzją do ideonimu „Wschody i zachody księżyca”, zmienionego w intertekście nazewniczym w purnonsensowny i śmiały językowo sposób

⁴ Zob. np. <https://faroutmagazine.co.uk/who-coined-the-phrase-sex-drugs-and-rock-n-roll/> (dostęp: 14.12.2024).

(zastąpienie słowa *wschód* przez *wzwód* ‘powiększenie i usztywnienie prącia umożliwiające stosunek płciowy; erekcja’ USJP, t. IV: 729). Ideonim jest tytułem wydanej w drugim obiegu w 1982 roku książki Tadeusza Konwickiego, w której pisarz zawarł obraz Polski początku lat 80. XX wieku, wydarzeń politycznych i przemian społecznych. Z kolei z wiernym odtworzeniem wyjściowej nazwy, sprowadzonej do roli oznaczenia ulicy w przewodniku, mamy do czynienia w przypadku *Żółtych Kalendarzy*. Jest to, jak wiadomo, tytuł piosenki będącej jednym z przebojów wykonywanych przez Piotra Szczepanika, który z perspektywy czasu można uznać za klasyczną pozycję w polskiej muzyce popularnej z lat 60. XX wieku⁵.

Nazewnictwo miejskie Odczapowa stanowi obszar różnych działań polegających na tworzeniu i wymyślaniu form onimicznych. Są one prowadzone w zmieniającej się tonacji znaczeniowej obejmującej realistyczny styl nominacji i zabawy imitacyjne oparte na wyobraźni, z którymi często związane są komizm i humor, tłumaczące np. zachwianie równowagi związanej z tym, co było powodem nadania nazw, por. np. *Aleja Królowej Bony* i ul. *Krowy-Chuliganki*, dalej: *Świętego Spokoju* i *Pańskiej Skórki* (od *pańska skórka* kulin. ‘miękki cukierek w kolorze biało-różowym, o kształcie nieregularnych prostopadłościanów, sprzedawany głównie w Warszawie podczas odpustów i przy cmentarzach w dniu Wszystkich Świętych’, WSJP).

Fragmenty przestrzeni miejskiej wyznaczają onimy, które może łączyć podobieństwo cech formalnych, por. np. ulice: *Kombinacji*, *Utylizacji*, *Perturbacji* i *Separacji*, częściej jednak grupowane według cech znaczeniowych, które pozwalają w określony sposób kreować obraz miasta (o czym będzie mowa dalej) lub np. tylko bawić się możliwą ambiwalencją odkodowywanych treści w obrębie mikrostruktur nazewniczych. Ten ostatni przypadek dobrze pokazuje zestawienie nazw ulic: *Dorzeczna* i *Niedorzeczna*. Pierwszy z podanych plateonimów można realistycznie interpretować jako nazwę topograficzną kierunkową, mówiącą o tym, że tak nazwana ulica prowadzi w stronę czy po prostu „do rzeki”. Kontekst mikrostrukturalny stanowi dla niej nazwa *Niedorzeczna*, która w planie apelatywnym jest przede wszystkim równokształtna z wyrazem *niedorzeczna* w znaczeniu ‘pozbawiona sensu’ (zob. USJP, II: 910), będąca „nie do rzeczy”, mało natomiast prawdopodobna jako efekt syntezy wyrażenia „nie do rzeki” w odniesieniu do topografii

⁵ <https://polskabibliotekamuzyczna.pl/encyklopedia/szczepanik/>; <https://ising.pl/piotr-szczepanik-zolte-kalendarze-tekst> (dostęp: 16.12.2024).

miejskiej. Forma *niedorzeczna*, mówiąca o tym, że charakteryzowana rzecz jest pozbawiona logiki, sensu, wchodzi w relację antonimiczną z *dorzeczna*, czyli ‘mająca sens’ (zob. USJP, t. I: 670), co pozwala odczytywać wymienioną na początku nazwę ulicy *Dorzeczna* w oderwany znaczeniowo od przestrzeni miasta sposób, czyli taka, która jest „do rzeczy”.

Dodajmy jeszcze, że podporządkowane założeniom ludycznym zestawienia urbanonimów przebiegają na tle nie tylko antonimii (jak wyżej), ale także np. konwersji leksykalnej: *Plac Wszeteczny* i *Plac Dewocyjny* czy na zasadzie powtórzenia na odległość przy nieprzystawalności znaczeń, jak w przypadku ulic: *Rachunku Prawdopodobieństwa* i *Rachunku Sumienia*.

Omówione dotychczas nazwy zostały użyte w przewodniku do potrzeb językowej i graficznej reprezentacji przestrzeni, funkcjonują jako składniki deskrypcji wprowadzonych do tekstu oraz w formie napisów na mapach i prospektach, czyli widokach pewnych fragmentów tej przestrzeni (w przypadku wybranych miast). Niezależnie od tego, jakie obiekty przestrzenne nazywają, wszystkie w odpowiadających im zakresach służą kreowaniu geografii i topografii fikcjonalnego świata; można powiedzieć, że stanowią niezbywalną część narracji w typie światocentrycznym, zorientowanej nie na fabułę, lecz na tworzenie świata przedstawionego w tekście (zob. Maj 2015). Produktem tej narracji jest pewien habitat symboliczny, rzeczywistość wyobrażona, istniejąca właściwie jedynie w wewnątrztekstowym polu odniesienia (w innej perspektywie interpretacyjnej można jednak dla tej rzeczywistości szukać zewnętrznych dyskursywnych uzasadnień przez jej geograficzne i ideologiczne powiązanie z mitem środkowoeuropejskim; zob. Parfianowicz 2020).

Jednocześnie formuła gatunkowa przewodnika turystycznego sprawia, że opisywany świat zyskuje odpowiadający tej formie wypowiedzi potencjał poznawczy. Mają nań wpływ nie tylko nazwy funkcjonujące w ramach wykreowanej topofikcji, ale też toponimy autentyczne, które posiadają przedmiotowe korelaty w rzeczywistości realnej na zewnątrz tekstu. Tworzenie świata jest w tym wypadku jego przetwarzaniem (Goodman 1997: 15), co należy rozumieć w ten sposób, że Odczapów jako topograficzna hipoteza jest w kategoriach przestrzennych częścią większej całości, którą pod pewnymi warunkami (uwzględniając możliwe transfiguracje realiów) można utożsamiać – czy może ostrożniej: zestawiać – ze światem rzeczywistym, o którym czytający tekst ma określoną wiedzę referencjalną. W opisie położenia geograficznego Odczapowa występuje *Morze Czarne*, jest mowa o granicy z *Moldawią* i po-

łączeniu komunikacyjnym z *Odessą*. Na warstwę informacyjną tekstu składa się jeszcze wiele innych nazw. Toponimy autentyczne to przede wszystkim nazwy krajów i miast. W pierwszej kolejności trzeba tu wymienić nazwę *Polska* i inne oznaczenia związane z obejmowaną tym choronimem przestrzenią, por. w narracji historycznej: *Kraków*, *Grunwald* i *Malbork* („Wiosną 1410 r. książę Emeryk pociągnął na królewskie wezwanie do Krakowa. [...] Chorągiew odczapowska wzięła udział w bitwie pod Grunwaldem [...]. Niestety, sam książę został dotkliwie raniony szrapnelem. Wobec tego chorągiew miał pociągnąć z wojskami Jagiełły pod Malbork, wróciła do Odczapowa”, s. 9), tu też nazwy ziem: *Sandomierszczyzna* i *Małopolska* („Nowi osadnicy rekrutowali się przede wszystkim spośród wolnych chłopów polskich, a częściowo także spośród zubożałego mieszczaństwa Sandomierszczyzny i Małopolski”, s. 9), dalej: *Wilno* („Piłsudski wołał pomaszerować na Wilno niż na Odczapów”, s. 18), w różnych miejscach tekstu: *Warszawa*, ponadto: *Gdańsk*, *Poznań*, *Łódź*, *Bydgoszcz*, *Bytom* („Śpiewała w operach w Poznaniu, Łodzi i Bydgoszczy, a na gościnne występy trafiła nawet do Bytomia”, s. 62), *Płock* i *Gdynia* (w kontekście Polski międzywojennej i budowy portu, s. 77). Pojawiają się ponadto inne nazwy państw, także będące oznaczeniami obiektów istniejących w określonych ramach czasowych: *Cesarstwo Rzymskie* i *Bizancjum* („Po podziale Cesarstwa Rzymskiego Odcepium znalazło się pod kontrolą Bizancjum”, s. 5), *Imperium Osmańskie* („Na początku XVII wieku sytuacja polityczna stała się wielce niekorzystna. Oddzielone od Korony księstwo samotnie zmagало się z niechętnymi mu sąsiadami uzależnionymi od Imperium Osmańskiego”, s. 14), wymieniona już *Mołdawia*, też: *Hospodarstwo Mołdawskie* („państwo historyczne rozciągające się na terenie Wyżyny Mołdawskiej pomiędzy Karpatami Wschodnimi a Dniestrem, istniejące od XIV do XIX w.”; „Hospodarstwo Mołdawskie”, 2024) i *Królestwo Mołdawii*, *Ruś Halicka*, *Węgry*, *Włochy*, też: *Italia*, *Ukraina* („masy chłopskie napływające z Ukrainy”, s. 14), *Rosja* („Na wieść o rewolucji w Rosji doszło do masowych wystąpień robotniczych”, s. 16) oraz *Rosja Radziecka* i *Związek Radziecki* („Nastaly lata Wielkiego Kryzysu. Związek Radziecki dzielnie rozpoczął pierwszą pięciolatkę”, s. 77), *RFN* („Mimo upływu lat, zagraniczny gość kojarzony jest w mieście z paczkami żywnościowymi, które odczapowianie dostawali z RFN w czasie szwedzkiego oblężenia”, s. 70), *Bułgaria*, *Czechy*, *Niemcy*, także: *Rzesza* i *Republika Weimarska* („okres w dziejach państwa niemieckiego obejmujący lata 1918–1933”; „Republika Weimarska”, 2024),

w niewspółczesnym zapisie: *Austria* (por.: „Austria czyniła zapasy wojenne”, s. 75), *Czarnogóra*. W roli makrotoponimicznego szyldu obejmującego różne wskazania przestrzenne pojawia się w tekście *Europa* i występująca w charakterze dyskursowego symbolu *Europa Środkowa* („gdzieś w Europie Środkowej”, s. 74), określana w końcowej części przewodnika – na zasadzie odwołania do „galicyjsko-habsburskiego imaginarium” (Parfianowicz 2020: 5) – jako „Mitteleuropa” („niemieckie sformułowanie oznaczające Europę Środkową, niejednokrotnie używane także w innych językach i mające kilka różnych znaczeń. [...] Koncepcja Mitteleupy (jedności regionu środkowoeuropejskiego) powstała w XIX wieku w Austro-Węgrzech”; „Mitteleuropa”, 2024). W tekście wymieniane są nazwy krain historycznych i miast, znajdujących się stosunkowo blisko, tu np. *Dubrownik* („Konfederacja Polski Niepodległej – wysuwa postulat Polski od morza do morza. Przed ostatnimi wyborami zasłynęła rozbudowaną akcją propagandową w Odczapowie i okolicach Dubrownika”, s. 21) lub przeciwnie – daleko od terytorium odczapowskiego: *Flandria* i *Andaluzja*, *Ulster* („[...] targi, na które ściągali kupcy paprotni z wielu odległych stron, m.in. z Flandrii, Andaluzji, a nawet z zamorskiego Ulsteru”, s. 48), ponadto: *Paryż*, *Wiedeń*, *Getynga*, *Praga* i *Lubeka* (por. s. 56), *Moskwa* („W 1816 przybyły tu zbłąkane po odwrocie spod Moskwy wojska Napoleona”, s. 61, też s. 76), *Irkuck*, *Zurych*, *Wielkie Tyrnowo*, w niewspółczesnym zapisie: *Tryest*, *Karlsbad* (wymienione w rozdziale *Mitteleuropa*). Tego rodzaju nawiązań toponomastycznych do rzeczywistości realnej jest więcej. Na przykład w ramach alternatywnej historii związanej z najazdem szwedzkim i oblężeniem Odczapowa pojawiają się w tekście oderwane geograficznie od opisywanego świata *Australia* i *Nowa Zelandia*, dodatkowo też *Sydney* („Rajcy odprawili sprzedawczyków obdarowując Karola Gustawa Australią i Nową Zelandią. Szwedzi widząc, że nic nie wskórają, odstąpili wiosną 1656 r. i odpłynęli w kierunku Sydney”, s. 14). Inne nazwy i lokacje z różnych stron geograficznych to: *Ameryka* („W latach 1980–85 Odczapów przeżył jeszcze jedną falę migracji. Zamieszkująca liczne slumsy wielkich miast Ameryki ludność murzyńska przybywała do Odczapowa w poszukiwaniu lepszego losu”, s. 19; „Drzazgowskie pióropusze słyną w świecie [...] i eksportowane są do Ameryki”, s. 44; por. też s. 64, 76), *Antyle* („Dość spory odsetek przybyszów stanowili także Latynosi i mieszkańcy Antyli”, s. 19), *Meksyk* („Jako urzędnik NKWD uniemożliwił ucieczkę Trockiego do Meksyku”, s. 76), *Palestyna* („[...] bardzo istotną

rolę odgrywać zaczęła również uprawa czosnku. Jego przemysł do Palestyny rozszedł miasto w całym ówczesnym świecie”, s. 5), *Chiny* („Zwyczaj gotowania kompotu z maku przyniesli do Odczapowa w XIX w. przybysze z Chin”, s. 64), *Armenia, Mozambik, Zanzibar i Izrael*.

Nazwy realnych lokalizacji geograficznych to indeksy przestrzenne łączące rzeczywistość empiryczną ze światem tekstu. Dodatkowo mogą one mieć w tekście specjalną wymowę jako elementy mapy mentalnej związanej z polską historią, jak to się dzieje w przypadku dwóch nazw, które w dyskursie historycznym i ideologiczno-politycznym funkcjonują na zasadzie „zwiniętych” fabuł: *Syberia* („Zesłano go na Syberię [...]”, s. 75) i *Katyn* („[...] zginął w Katyniu”, s. 77).

Toponimy autentyczne zajmują szczególną pozycję w sieci odniesień analizowanego tekstu. Można przyjąć, że są podwójnie ukierunkowane – odnoszą się do przestrzeni i miejsc w świecie rzeczywistym i jednocześnie mają fikcyjne wewnętrzne pole odniesienia (Rybicka 2014: 188–189). Istotne jest to, że jako jednostki tekstu współtworzą semantykę przekazu, który w opracowaniu literackim służy reinterpretacji rzeczywistości realnej. Interesujące jest w tym wypadku wykorzystanie nazw jako językowych nośników pamięci kulturowej, która choć zasadniczo odnosi się do przeszłości, to jednak bywa też „tworzywem” teraźniejszości wpisanej w tekst (por. Rejter 2016: 36). W świetle stosowanych zabiegów stylizacyjnych interesująca jest tu dążność do podsuwania czytelnikowi tropów toponomastycznych, które służą komicznej czy wręcz parodystycznej dewaluacji przedmiotu wypowiedzi i sposobu prowadzenia narracji. Tak jest, gdy opis Odczapowa uzupełniają informacje przewrotnie wykorzystujące różne polskie realia, stanowiące celowo zbanalizowaną treściowo dokumentację życia codziennego w Polsce pod koniec XX wieku. Na przykład z tekstu przewodnika dowiadujemy się o pracach wykopaliskowych „przeprowadzonych w promieniu 600 pacyrów od miasta” i o „fragmentach ceramiki z tajemniczym napisem «Chodzież-Poland»”, które „były początkowo traktowane jako świadectwo kultury ceramiki malowanej”, ale „po wnikliwych badaniach przy użyciu metody węgla C14 uzyskały znacznie późniejsze datowanie” (s. 5). Można w tym literackim przypadku widzieć (jak czytamy w recenzji książki) „naigrawanie się z naszej przasnej rzeczywistości” (Szponderska 1999: 104). Nietrudno się zorientować, że nazwa miasta *Chodzież*, funkcjonująca w podanym przykładzie jako składnik oznaczenia produktu w obrocie handlowym, została tu humorystycznie przywołana

ze względu na skojarzenie z fabryką produkującą wyroby z porcelany (zob. „Chodzież”, 2024). I jeszcze jeden przykład, w którym nazwa innej polskiej miejscowości, dawniej miasta, później wsi i ponownie miasta (w dawnym województwie kieleckim), notowana w dokumentach od XIII wieku (por. Rymut 1987: 258), zostaje użyta jako zbanalizowany rekwizyt służący przedstawieniu alternatywnej wizji historii. Tylko raz jest ona wymieniona bezpośrednio w tekście, poza tym można ją odtworzyć z pochodnych od niej form językowych. Chodzi o *Wąchock*, która to nazwa pojawia się we wzmiance o „piastowskim okresie lokacji miasta” i „wędrowcach z Wąchocka” (s. 64), choć już wcześniej uobecnia się w formach przymiotnikowych, gdy mowa o księciu *wąchockim* Emeryku i jego przodkach z „bocznej linii Piastów sandomierskich” oraz o *Księstwie Wąchockim*, które pozostawił, otrzymując „w dziedziczne władanie ziemie odczapowskie” (por. s. 6). Można do tego jeszcze dodać, że na planie Odczapowa figuruje ul. *Wąchocka*. Powodem posłużenia się tą nazwą nie była, jak można sądzić, jej starodawność, lecz całkiem współczesna (we wpisanej w tekst perspektywie czasowej) postać Sołtysa Wąchocka – indywidualnego bohatera dowcipów o tej miejscowości, na którego cześć wzniesiono nawet pomnik, odsłonięty w 2003 roku (zob. „Sołtys Wąchocka”, 2024).

Celem moich rozważań było przedstawienie nazw związanych z deskrypcją przestrzeni w utworze *Odczapów. Przewodnik dla turystów mentalnych*, przede wszystkim pokazanie, jak funkcjonują one w tekście w powiązaniu z konwencją gatunkową przewodnika turystycznego i na tle zabiegów stylizacyjnych wnoszących do wzorca nowe ustosunkowania treściowe i punkty widzenia, wynikające z jego transformacji ludycznej, zmieniającej potencjał illokucyjny wypowiedzi i jej zasadnicze przeznaczenie komunikacyjne. Nie chodzi przecież o tekst użytkowy, lecz o utwór będący rodzajem gry literackiej z czytelnikiem, zabawy wspieranej śmiechem, w której nazwy kierują uwagę na parodystyczne modyfikacje przekazywanych w przewodniku treści. Tak więc w sferze pragmatyki szeroko rozumiany toponomastykon utworu jest w swych zastosowaniach związany z regułami literackiej umowności, a w sferze komunikacji stylistycznej jego funkcjami indeksalnymi są funkcje ludyczna i parodystyczna. Jednocześnie jest to zbiór nazw służących przestrzennej kreacji danego w utworze intencjonalnego świata, nazywaniu i wyróżnianiu różnych jego składników i fragmentów, można mu więc przypisać funkcję kreatywną (w ramach fikcji traktowanej jako „konstrukcja wyobrażeń wyrosłych ze zna-

czeń słów i zdań tekstu literackiego, mająca własną logikę oraz autonomiczne uzasadnienia”; STL: 142)⁶. Zagadnienie interpretacji przestrzeni wyznaczonej przez toponimy staje się w tym wypadku jednym z wątków refleksji nad sposobem istnienia nazw własnych w utworze literackim w kontekście jego ukształtowania stylistycznego i uposażenia funkcjonalnego.

Literatura

- Borek H., 1988, Nazwy relacyjne w toponimii. – *V Ogólnopolska Konferencja Onomastyczna Poznań 3–5 września 1985. Księga referatów*, red. K. Zierhoffer, Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, s. 43–51.
- Breza E., 1983, Funkcja nazw własnych w ludowej twórczości Kaszubów, „*Onomastika jako společenská věda. Acta Facultatis Pedagogicae Ostraviensis*”, Ř. D-19, nr 86, s. 169–173.
- Chlebda W., 1993, Frazematyka. – *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Wrocław: Wrocławska Drukarnia Naukowa, s. 327–334.
- Czapliński P., 2009, *Polska do wymiany. Późna nowoczesność i nasze wielkie narracje*, Warszawa: Wydawnictwo W.A.B.
- Dunin-Wąsowicz P., 2013, Inne przyjemności: Sztuczny świat, „*Dwutygodnik.com*”, <https://www.dwutygodnik.com/artukul/4279-inne-przyjemnosci-sztuczny-swiat.html> (dostęp: 20.11.2024).
- ESHPI = *Elektroniczny słownik hydronimów Polski*, <https://eshpi.ijp.pan.pl>.
- Goodman N., 1997, *Jak tworzymy świat* [Ways of worldmaking], przeł. M. Szczubiałka, Warszawa: Fundacja Aletheia.
- Graf M., 2015, *Literackie nie-nazywanie. Onomastykon polskiej prozy współczesnej*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.
- Handke K., 1998, Nazewnictwo miejskie. – *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*, red. E. Rzetelska-Feleszko, Warszawa–Kraków: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN, s. 283–307.
- Hurnik J., 1993, Funkcje tropów toponomastycznych w liryce Tadeusza Różewicza. – *Onomastyka literacka*, red. M. Biolik, Olsztyn: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Olsztynie, s. 237–244.

⁶ O funkcji kreatywnej nazw własnych pisał Edward Breza (1983), tu jednak rozumiem ją szerzej, biorąc pod uwagę wpływ tych nazw na formę utworu jako komunikatu literackiego, który mówi coś o uprzednio wykreowanej rzeczywistości fikcyjnej, i przede wszystkim uwzględniając fakt, że wchodzi one w związki z innymi elementami tekstu jako składniki zdań opisowych i tworzą tę rzeczywistość m.in. poprzez związek z określonymi kategoriami przestrzennymi.

- Klejnocki J., 1999, *Aksamitna utopia*. Recenzja: Paweł Dunin-Wąsowicz, Andrzej S. Rodys, *Odczapów*, Lampa i Iskra Boża, Warszawa 1999, „*Książki. Gazeta*”, nr 9, s. 12.
- Kosyl Cz., 1983, *Forma i funkcja nazw własnych*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Lech-Kirstein D., Tabisz A., 2021, Wzorzec gatunkowy przewodnika turystycznego a realizacja tekstowa na przykładzie publikacji Jurija Nykołyszyna *Lwów. Przewodnik*. – *Полоністика у світлі традиції і викликів сучасності. Polonistyka w świetle tradycji i wyzwań współczesności*, red. I. Bundza, A. Krawczuk, Kijów: Firma INKOS, s. 86–99.
- Maj K.M., 2015, *Allotopie. Topografia światów fikcjonalnych*, Kraków: Universitas.
- Moczarz M., 2011, *Interkulturowość w przewodniku turystycznym. Studium o odbiorze inności w przekładzie*, Lublin: Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
- NMPol = *Nazwy miejscowe Polski. Historia. Pochodzenie. Zmiany*, t. I–XVI, 1996–2021, red. K. Rymut, B. Czopek-Kopciuch, U. Bijak, P. Swoboda, Kraków: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN; Wydawnictwo Naukowe DWN.
- NP = Rymut K., 1999, 2001, *Nazwiska Polaków. Słownik historyczno-etymologiczny*, t. I–II, Kraków: Wydawnictwo Naukowe DWN.
- Ostaszewska D., 2000, Przewodnik turystyczny: z badań nad modelem i jego przeobrażeniami. – *Gatunki mowy i ich ewolucja*, t. I: *Mowy piękno wielorakie*, red. D. Ostaszewska, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, s. 74–85.
- Parfianowicz W., 2020, „Zrodzona z kryzysu, pogrzebana przez katastrofę”. Europa Środkowa jako projekt skazany na porażkę, „*Studia Litteraria et Historica*”, nr 9, s. 1–12.
- Podkidacz W., 2004, Aksjologizacja obrazu świata w tekstach przewodników turystycznych, „*Poradnik Językowy*”, z. 7, s. 45–58.
- Rejter A., 2016, *Nazwa własna wobec gatunku i dyskursu*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Rutkiewicz-Hanczewska M., 2013, *Genologia onimiczna. Nazwa własna w płaszczyźnie motywacyjno-komunikatywnej*, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Rybicka E., 2014, *Geopoetyka. Przestrzeń i miejsce we współczesnych teoriach i praktykach literackich*, Kraków: Universitas.
- Rymut K., 1987, *Nazwy miast Polski*, Wrocław: Wydawnictwo Ossolineum.
- SM = *Spis miejscowości Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, 1967, Warszawa: Wydawnictwa Komunikacji i Łączności.
- STL = *Słownik terminów literackich*, 1998, red. J. Sławiński, Wrocław: Wydawnictwo Ossolineum.

- SW = *Słownik języka polskiego*, t. I–VIII, 1900–1927, J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki, Warszawa: nakładem prenumeratorów i Kasy im. Mianowskiego.
- Szalewska K., 2012, *Pasaż tekstowy. Czytanie miasta jako forma doświadczania przeszłości we współczesnym esej polskim*, Kraków: Universitas.
- Szponderska L., 1999, Recenzja: Paweł Dunin-Wąsowicz, Andrzej S. Rodys: *Od czapów. Przewodnik dla turystów mentalnych*, LiIB, Warszawa 1999, „*Lampa i Iskra Boża*”, nr 15, s. 104.
- USJP = *Uniwersalny słownik języka polskiego PWN*, t. I–IV, 2006, red. S. Dubisz, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Witosz B., 1997, *Opis w prozie narracyjnej na tle innych odmian deskrypcji: zagadnienia struktury tekstu*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Wojtak M., 2023, Realizacja reguł gatunku w formie kolekcji w konkretnym przewodniku, „*Prace Językoznawcze*”, nr 3, s. 89–105.
- WSJP = *Wielki słownik języka polskiego PAN*, red. P. Żmigrodzki, wsjp.pl.

- Bania. *Elektroniczny słownik hydronimów Polski*. (b.d.).
<https://eshp.ijp.pan.pl/search/results/5574>; <https://eshp.ijp.pan.pl/search/results/5644>;
<https://eshp.ijp.pan.pl/search/results/5676>; <https://eshp.ijp.pan.pl/search/results/5682>;
<https://eshp.ijp.pan.pl/search/results/5688>; <https://eshp.ijp.pan.pl/search/results/5694>;
<https://eshp.ijp.pan.pl/search/results/5700>; <https://eshp.ijp.pan.pl/search/results/5706>.
- Bańka. *Elektroniczny słownik hydronimów Polski*. (b.d.).
<https://eshp.ijp.pan.pl/search/results/5899>; <https://eshp.ijp.pan.pl/search/results/5906>.
- Bulwar Zachodzącego Słońca (film). (2024, 29 kwietnia). *Wikipedia*. [https://pl.wikipedia.org/wiki/Bulwar_Zachodz%C4%85cego_S%C5%82o%C5%84ca_\(film\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/Bulwar_Zachodz%C4%85cego_S%C5%82o%C5%84ca_(film)).
- Bulwar Zachodzącego Słońca (ulica). (2024, 4 stycznia). *Wikipedia*. [https://pl.wikipedia.org/wiki/Bulwar_Zachodz%C4%85cego_S%C5%82o%C5%84ca_\(ulica\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/Bulwar_Zachodz%C4%85cego_S%C5%82o%C5%84ca_(ulica)).
- Chodzież. (2024, 26 grudnia). *Wikipedia*. <https://pl.wikipedia.org/wiki/Chodzie%C5%BC>.
- Esterka. (2024, 18 lipca). *Wikipedia*. <https://pl.wikipedia.org/wiki/Esterka>.
- Hospodarstwo Mołdawskie. (2024, 22 sierpnia). *Wikipedia*. https://pl.wikipedia.org/wiki/Hospodarstwo_Mo%C5%82dawskie.
- kabała. (2018, 12 lutego). *Wielki słownik języka polskiego PAN*. <https://wsjp.pl/haslo/podglad/68916/kabała/5180122/filozofia>.
- Kolumna Trajana. (2024, 23 listopada). *Wikipedia*. https://pl.wikipedia.org/wiki/Kolumna_Trajana.
- Long Beach. (2024, 3 listopada). *Wikipedia*. https://pl.wikipedia.org/wiki/Long_Beach.
- Lotte Wedel. (2024, 23 grudnia). *Wikipedia*. https://pl.wikipedia.org/wiki/Lotte_Wedel.

- Mitteleuropa. (2024, 17 listopada). *Wikipedia*. <https://pl.wikipedia.org/wiki/Mitteleuropa>.
- Oczaków. (2024, 26 czerwca). *Wikipedia*. <https://pl.wikipedia.org/wiki/Ocz%C3%B3w>.
- od czapy. (2022, 10 października). *Wielki słownik języka polskiego PAN*. <https://wsjp.pl/haslo/podglad/64091/od-czapy>.
- pańska skórka. (2013, 24 października). *Wielki słownik języka polskiego PAN*. <https://wsjp.pl/haslo/podglad/13690/panska-skorka>.
- pryta. (2022, 21 maja). *Wielki słownik języka polskiego PAN*. <https://wsjp.pl/haslo/podglad/109309/pryta/5259925/napoj>.
- Plac Thomasa Woodrowa Wilsona w Warszawie. (2024, 4 maja). *Wikipedia*. https://pl.wikipedia.org/wiki/Plac_Thomasa_Woodrowa_Wilsona_w_Warszawie.
- Republika Weimarska. (2024, 11 listopada). *Wikipedia*. https://pl.wikipedia.org/wiki/Republika_Weimarska.
- Sąd Ostateczny. (2017, 11 października). *Wielki słownik języka polskiego PAN*. <https://wsjp.pl/haslo/podglad/31367/sad-ostateczny>.
- Sąd Ostateczny (fresk Michała Anioła). (2024, 26 października). *Wikipedia*. [https://pl.wikipedia.org/wiki/S%C4%85d_Ostateczny_\(fresk_Micha%C5%82a_Anio%C5%82a\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/S%C4%85d_Ostateczny_(fresk_Micha%C5%82a_Anio%C5%82a)).
- Sołtys Wąchocka. (2024, 12 lipca). *Wikipedia*. https://pl.wikipedia.org/wiki/So%C5%82-tys_W%C4%85chocka.
- Trzęsawa. *Elektroniczny słownik hydronimów Polski*. (b.d.). <https://eshp.ijp.pan.pl/search/results/356891>.
- Trzęsawka. *Elektroniczny słownik hydronimów Polski*. (b.d.). <https://eshp.ijp.pan.pl/search/results/356924>; <https://eshp.ijp.pan.pl/search/results/356930>.

*Proper names in descriptions of space
in „Guide for Mental Tourists” by Paweł Dunin-Wąsowicz
and Andrzej St. Rodys. On selected aspects
of the work’s onomasiological poetics*

The article discusses names related to descriptions of space in the book *Odczapów. Przewodnik dla turystów mentalnych* („Randomville: A Guide for Mental Tourists”). Its main aim is to show how these names function within the conventions of a tourist guide, against the backdrop of stylistic devices associated with its ludic transformation – that is, the parodic modification of the guidebook form.

Spatially marked expressions are various toponyms that name objects and, being components of descriptive sentences, define their location. First of all, this role is played by those names that identify and distinguish different places of the fictional

territory described in the guide, while at the same time serving the linguistic and graphic representation of space (in the prose and on maps). Secondly, there are also toponyms that connect the text with the reality they imitate (toponomastic tropes). Those names that determine topofication occupy a prominent position in the literary message and constitute an inalienable part of world-centred narration. That is, they contribute to the spatial creation of the world intended in this specific work, naming and distinguishing its various components.

Keywords: proper names, description of space, genological convention, stylistic distance, ludic transformation, parody (tourist guide style), world-centred narration